

Renata BIZIOR
Akademia im. Jana Długosza
w Częstochowie

[rec.] Joanna Kuć, *Polszczyzna łukowskich aktów notarialnych z początku XIX wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2013, ss. 339

Monografia Joanny Kuć jest ważną pozycją w dorobku naukowym autorki, której zainteresowania naukowe koncentrują się wokół języka pogranicza podlasko-mazowieckiego. Prezentowana książka mieści się w nurcie badań nad dziewiętnastowieczną polszczyzną administracyjno-prawną, a zarazem w szerszym kręgu prac poświęconych związkom pomiędzy językiem a kulturą. Stanowi opracowanie mało rozpoznanej problematyki, jaką jest stan kancelaryjnej odmiany polszczyzny początku XIX wieku. Wybrany do badań okres jest o tyle istotny, że na jego czas przypadają przełomowe zmiany prawa wprowadzone przez *Kodeks* Napoleona (1808 r.), które skutkowały m.in. upowszechnieniem francuskiego systemu hipotecznego i ukształtowaniem polskiego notariatu jako instytucji zaufania publicznego. Owe okoliczności, jak wyjaśnia Autorka, stały się czynnikiem sprawczym ewolucji wzorca aktu notarialnego, która trwała przez kolejne stulecia. Jest to okres znaczący również ze względu na przemiany w samej polszczyźnie XIX wieku, której specyfika gramatyczno-leksykalna odcisnęła się na kształcie analizowanych tekstów.

Podstawę materiałową przeprowadzonych badań stanowią teksty prawne reprezentowane przez akty notarialne powiatu łukowskiego (Podlasie), powstałe na początku dziewiętnastego wieku. Wyraźnie sprecyzowane zadanie, jakie postawiła przed sobą Autorka pracy, ma na celu „ukazanie umów notarialnych jako tekstów mających lingwistyczny wymiar, tym samym dokonanie pełnej charakterystyki językowej rękopisów” (s. 10). Głównym zamierzeniem monografii jest

opis wybranych zagadnień, które są istotne „w procesie kształtowania się nowożytnego urzędowo-kancelaryjnego wzorca” (s. 10). J. Kuć stawia sobie przy tym za cel ogląd aktów notarialnych nie tylko na tle sytuacji językowej tamtego czasu, lecz także w odniesieniu do sytuacji pozajęzykowej. W związku z powyższym w badaniach polszczyzny, utrwalonej w aktach notarialnych, Autorka łączy zagadnienia rekonstrukcji systemu językowego z opisem dawnych zjawisk komunikacyjnych, osadzając analizy w kontekście społeczno-historycznym, kulturowym i obyczajowym dziewiętnastego stulecia. W konsekwencji takiego podejścia do przedmiotu badań w pracy doszło do połączenia narzędzi i metod badawczych językoznawstwa historycznego, ukierunkowanej pragmalingwistycznie tekstologii i juryslingwistyki z analizami z zakresu szeroko rozumianej humanistyki.

Prezentowana praca złożona jest z trzech zasadniczych części poprzedzonych wstępem, opatrzonych zakończeniem oraz aneksem, mieszczącym fotokopie wybranych dokumentów. W kolejnych częściach zostały przedstawione: 1. dzieje instytucji notariatu i zagadnienie ewolucji aktów notarialnych, 2. charakterystyka materiału źródłowego oraz typologia aktów notarialnych, 3. polszczyzna XIX-wiecznych łukowskich aktów notarialnych.

We *Wstępie* (s. 9–11) Autorka, wprowadzając w problematykę pracy, przybliża historyczną i językową wartość poddanych analizie łukowskich tekstów notarialnych. Za ważny uznaje fakt, że dotychczas w badaniach lingwistycznych niewiele uwagi poświęcono charakterystyce stylistycznej i językowej historycznych aktów notarialnych, które są dość ważnym świadectwem ewoluującego w XIX wieku języka prawnego. Wstępnie zarysowuje także istotne dla podjętych analiz konteksty badawcze, stanowiące płaszczyzny odniesień dla poddanego oglądowi materiału.

W pierwszej części, zatytułowanej *Tradycja i ewolucja aktów notarialnych* (s. 13–40), Autorka przedstawia złożoną problematykę funkcjonowania instytucji notariatu i, poczynając od nakreślenia tradycji notariatu łacińskiego, ukazuje dzieje kontynuującego ją notariatu polskiego, sięgające okresu zaborów. Z omawianym podrozdziałem pozostaje w związku następny, w którym Badaczka przybliżając specyfikę dawnych dokumentów notarialnych, przyjmuje za podstawę odniesień średniowieczny formularz aktu notarialnego, by w dalszej kolejności ukazać jego przeobrażenia, na których odcisnęły piętno inne odmiany stylów i języka. Dziewiętnastowieczne akty notarialne jawią się jako teksty interesujące z tej racji, że z jednej strony zachowały schematy budowy dokumentów średniowiecznych, a z drugiej nie cechowały się jeszcze tak wysokim stopniem normalizacji jak współczesne. W perspektywie podjętych badań istotnym jest również fakt, że dopiero od XIX stulecia szerzy się praktyka sporządzania tych dokumentów w języku polskim. W następnej części pracy Badaczka omawia stan badań lingwistycznych skupionych wokół problematyki aktów notarialnych, które sięgają końca ubiegłego wieku. Ważnym zagadnieniem w tej części pracy

jest pojęcie aktu notarialnego (notariatu) i podjęta przez Autorkę próba zdefiniowania go na gruncie tekstologii jako „swoisty gatunek tekstu użytkowego, funkcjonujący w sferze administracyjno-prawnej, który z punktu widzenia językoznawstwa realizowany jest w języku prawno-urzędowym” (s. 22). J. Kuć wskazuje ponadto, że notariaty jako teksty zróżnicowane gatunkowo i socjolingwistycznie oraz bogate pod względem materiałowym mogą stanowić wartościowe źródło do badań nie tylko lingwistycznych, lecz także historycznych, etnograficznych i socjologicznych.

Wskazana powyżej część monografii poświęcona jest także ewolucji polskiego języka prawnego oraz znaczącemu udziałowi łaciny w jego kształtowaniu. W omówieniu stanu badań nad polskim językiem prawnym i stylem kancelaryjnym Badaczka wskazuje na obecne w nich problemy badawcze i przywołuje zarówno opracowania lingwistyczne, jak i jurystyczne, co daje dość pełny obraz zakresu prowadzonych dotychczas analiz. Kolejne znaczące i uszczegółowione zagadnienie prezentowane w pracy dotyczy zewnątrzjęzykowego kontekstu powstawania i funkcjonowania dawnych aktów notarialnych, który był współtworzony przez specyfikę etniczno-językowego pogranicza oraz historię ziemi łukowskiej – terenu wytyczonego przez referencję XIX-wiecznych dokumentów.

Druga część monografii pt. *Łukowskie akty notarialne – charakterystyka źródeł* (s. 41–125) przynosi wnikliwe omówienie obiektu zainteresowań badawczych Autorki, jakim są akty notarialne dwóch łukowskich kancelarii: Stanisława Lipnickiego i Józefa Kalasantego Szaniawskiego, sporządzone w latach 1810–1812. Dokładny opis źródeł poprzedzają uwagi na temat zależności XIX-wiecznej dokumentacji notarialnej od kontekstu społeczno-prawnego, który uznaje się w pracy za znaczący czynnik determinujący styl dokumentów oraz ich strukturę. Co istotne, Badaczka przypomina również o dwuetapowości tworzenia aktów notarialnych, które w pierwszej fazie powstawania formułowane są ustnie, a następnie przybierają postać opracowaną i wpisaną w stosowny wzorzec tekstowy. Walorem tego rozdziału jest wielostronne i wieloaspektowe oświetlenie problematyki zależności tekstu (gatunku) od okoliczności zewnętrznych oraz próba rekonstrukcji historycznych wymiarów sytuacji, w której powstawał. Autorka koncentruje uwagę również na samym tekście: charakteryzuje badane dokumenty notarialne, omawia ich spetryfikowaną strukturę i normatywny model tekstowy. Sporządza ponadto typologię aktów notarialnych wystawionych w obydwu kancelariach, co uznać należy za istotną wartość pracy. Syntetyczna charakterystyka poszczególnych typów gatunków (aktów inwentaryjnych, cesji, deklaracji budowy domu, plenipotencji, testamentów, zaręczeń urzędowych, zapisów itd.) zawiera okoliczności ich powstania, opis uczestników komunikacji, cele komunikacyjne oraz tematykę i strukturę. Zaznaczyć warto, że znajdują się wśród nich takie, które mają już dziś wymiar historyczny, jak *akty uszanowania* – uroczyste prośby o błogosławieństwo skierowane do rodziców przyszyłych

małżonków, które były ściśle związane z dawną obyczajowością. Ważnym aspektem omawianego rozdziału, stanowiącym istotne dopełnienie zaproponowanej charakterystyki, jest opis uwarunkowań socjologicznych, które manifestują się w różnoraki sposób w tekstach notariatów. Badaczka omawia aspekt socjolingwistyczny badanych aktów i wskazuje, w jaki sposób rangi społeczne uczestników zdarzeń komunikacyjnych, uwarunkowane dawnymi podziałami stanowymi i etnicznymi, sankcjonowane są przez dobór form językowych i strukturę tekstu. Z drugiej strony wskazuje, że akty notarialne są typem tekstu, który w wyraźny sposób kształtuje relacje społeczne i utrwała komunikacyjną niesymetryczność między uczestnikami zdarzenia prawnego.

Kolejna, najobszerniejsza część książki poświęcona jest *Językowi XIX-wiecznych aktów notarialnych łukowskich* (s. 126–314). Rozdział ten poprzedza omówienie grafii i ortografii, które zostało ujęte na tle norm ortograficznych oraz stanu ortografii w XIX wieku. Następne podrozdziały prezentują utrwalone w badanych tekstach cechy fonetyczne i fleksyjne, które w większości J. Kuć uznaje za reprezentatywne dla polszczyzny ogólnej owego okresu i zgodne z panującymi wówczas tendencjami rozwojowymi, a w niewielkiej części za właściwe mazowieckiej i małopolskiej regionalnej odmianie języka oraz wpływom etnojęzykowym. Ze względu na położenie ziemi łukowskiej, na dialektalnym pograniczu gwar mazowiecko-podlaskich i mazowieckich oraz wschodnim pograniczu etniczno-językowym, jej specyfika językowa stanowi w pracy interesujące zagadnienie badawcze. Wobec znacznej komplikacji sytuacji językowej Autorka stara się określić intensywność procesów interferencyjnych zachodzących na różnych poziomach języka. Wskazanie na instytucjonalność komunikacji oraz organizujące ją reguły jako na istotne czynniki oddziałujące na uzyskanie określonego poziomu standaryzacji języka jest postępowaniem jak najbardziej uzasadnionym w wypadku badanych tekstów. Wnikliwa analiza wybranych zjawisk składniowych poświadczonych w dokumentach pozwoliła na wniosek, że akty notarialne utrwały stan polszczyzny oficjalnej, bardzo starannej, „z typowymi przykładami konstrukcji stosowanych w stylu urzędowym i piśmiennictwie oficjalnym” (s. 212). Mimo tego teksty są świadectwem nierównomiernego tempa rozwoju składni, na co wskazuje współwystępowanie w nich starszych zjawisk syntaktycznych właściwych językowi doby średniopolskiej, regionalnych właściwości kresowych oraz konstrukcji o znacznym stopniu zgodności ze stanem polszczyzny ogólnej XIX wieku.

Wyniki słowotwórczej i leksykalnej analizy materiału, ujęte w kolejne podrozdziały, potwierdzają, że akty notarialne determinują strukturę słownictwa: obecność określonych typów słowotwórczych (w szczególności derywatów słowotwórczych), kręgów leksykalnych, w tym słownictwa obcego. Autorka upatruje w dążeniu do precyzji języka, właściwej dla komunikacji prawnej (urzędowej), nadrzędnej tendencji oddziałującej na specjalizację znaczeniową wykładników formalnych kategorii słowotwórczych, a w jej konsekwencji na specjali-

zaczę znaczeniową jednostek słowotwórczych. Charakteryzując akty notarialne jako bogate źródło słownictwa zróżnicowanego tematycznie, Joanna Kuć w dalszej części monografii przybliży tę różnorodność, dając przegląd (z założenia fragmentaryczny) wybranych kręgów słownictwa używanego w tekstach – leksyki należącej do sfery prawnej oraz mieszczącej się poza tą sferą, w potocznej i ogólnej odmianie polszczyzny. Badaczka dowodzi, że słownictwo, zwłaszcza związki wyrazowe, uchwycone zostało w badanych zabytkach we właściwej dla XIX wieku fazie ewolucji, w czasie przemian morfologicznych i przekształceń semantycznych.

W *Zakończeniu* (s. 315–318) uwypukla przede wszystkim komunikacyjną perspektywę oglądu tekstów. Akty łukowskie uznaje za „silnie zakorzenione w języku i kulturze” (s. 318), pod względem językowym mające wiele wspólnych cech z dziewiętnastowieczną polszczyzną, ale wyróżniające się z racji standardów sfery komunikacyjnej, w której były osadzone, szybszym tempem procesów normalizacyjnych oraz stopniem poprawności wzorców tekstowych i językowo-stylistycznych. Za istotny czynnik lingwistyczny kształtujący język badanych aktów uważa oddziaływanie łaciny, głównie w zakresie terminologii prawnej. Pracę kończy zestawienie cytowanej literatury.

Joanna Kuć w recenzowanej monografii sprawnie łączy wiedzę lingwistyczną z analizą historyczną i socjologiczną, dając ciekawy rys przemian prawnej odmiany języka w przełomowym momencie jej ewolucji. Walorem opracowania jest zintegrowanie różnych tradycji badań językowych: historycznojęzykowej, socjolingwistycznej i tekstologicznej, które przyczyniło się do w miarę pełnego oświetlenia zagadnień komunikacyjno-językowych właściwych dla badanego materiału. Monografię uznać należy za pozycję wartościową, wypełniającą lukę w badaniach nad ewolucją kancelaryjnej odmiany polszczyzny, jak również wzbogacającą wiedzę na temat odmian terytorialnych polszczyzny. W związku z tym może stanowić punkt odniesienia do dalszych badań nad kształtowaniem się funkcjonalnych odmian polszczyzny. Istotnymi zaletami pracy są uporządkowany i przekonujący wywód oraz przejrzysta struktura.